

- Functional syntax and universal grammar. Cambridge University Press, Cambridge.
- GRUBER, JEFFREY 1976 [1965, 1967]: Lexical structures in syntax and semantics. North-Holland, Amsterdam.
- HERSKOVITS, ANNETTE 1986: Language and spatial cognition. Cambridge University Press, Cambridge.
- ITKONEN, ESA 1996: Maailman kielten erillaisuus ja samuus. Gaudeamus, Helsinki.
- KAHREL, PETER – VAN DER BERG, RENÉ (toim.) 1994: Typological studies in negation. John Benjamins, Amsterdam.
- KALECTACA, MILO 1978: Lessons in Hopi. The University of Arizona Press, Tucson.
- MILLER, GEORGE – JOHNSON-LAIRD, PHILIP N. 1976: Language and perception. Cambridge University Press, Cambridge.
- TALMY, LEONARD 1976: Semantic causative types. – M. Shibatani (toim.), The grammar of causative constructions s. 43–116. Academic Press, New York.
- 1985: Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. – Timothy Shopen (toim.), Language typology and syntactic description III s. 57–149. Cambridge University Press, Cambridge.
- VENDLER, ZENO 1967: Linguistics in philosophy. Cornell University Press, Ithaca, NY.
- WILLIE, MARY 1991: Pronouns and obviation in Navajo. University of Arizona, Tucson.

UNIVERSAALITYPOLOGIAA JA KIELIOPPITEORIAA

William Croft *Typology and universals*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge 1990. XIV + 311 s. ISBN 0-521-36765-4.

William Croft *Syntactic categories and grammatical relations. The cognitive organization of information*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1991. XIII + 331 s. ISBN 0-226-12090-2.

Esiteltävistä teoksista ensin mainittu on johdatus typologiaan ja kielen universaalien tutkimukseen. Typologialla tarkoitetaan siinä kielenilmiöiden rakenteellista luokittelua, johon yleensä kuuluu myös näiden ilmiöiden ja niissä esiintyvän variaation kieltenvälinen vertailu. Typologia pyrkii löytämään maailman kielten kieliopista systemaattisia vastaavuuksia ja selittämään niitä. Tutkittavien kieliopillisten (morfologisten tai morfosyntaktisten) kate-

gorioiden rajausta tapahtuu semanttisin tai yleisemmin ottaen funktionaalisin perustein. Perinteisesti typologia on voinut tarkoittaa myös kokonaisten kielten rakenteellista luokittelua (esim. analyttisiin ja syntetttisiin).

Croft esittelee kirjassaan typologian keskeisiä käsitteitä ja ongelmanasetteluja tärkeimpien kielitypologioiden, etenkin alan uranuurtajan Joseph Greenbergin tutkimustulosten valossa. Teos on jäsennelty aiheen

kannalta keskeisten teoreettisten käsitteiden mukaan, ja esimerkkitapaukset valaisivat samalla kielten yleisiä ominaisuuksia. Monien typologisten peruskäsitteiden lähtöala fonologia on käsittelyssä koko ajan mukana muiden kieliopin tasojen rinnalla, mutta silti niistä jotenkin irrallisena.

Käsiteltyään ensin johdannossa typologian tausta- ja aineistokysymyksiä Croft esittelee luvussa 2 typologisen luokittelun periaatteita. Synkroninen typologia perustuu loogisesti mahdollisten lingvististen rakennetyyppien typologiselle luokittelulle. Lingvistisen tyyppin muodostavat tietyn semanttisen funktion erilaiset rakenteelliset ilmaisukeinot (esim. erilaiset genetiivirakenteet tai vaikkapa määräisyyden ilmaukset). Typologisen luokittelun pohjalta formuloidaan sellaisia universaalisia suhteita kuin esim. implikationaaliset universaalit, tuntomerkkisyys, kieliopilliset hierarkiat ja prototyypit, jotka kaikki edustavat kieliopillisten parametrien välisiä asymmetrisiä implikaatiosuhteita. Niitä käsitellään kirjan neljässä seuraavassa luvussa.

Typologiassa keskeinen on universaalien, varsinkin implikationaalisen universaalien käsite (luku 3), joka Croftin sanoin edustaa propositionaalisen logiikan sovellusta typologiaan. Universaali on typologisen yleistyksen tulos, kieltenvälisen vertailun kautta verifioituva kahden kielenilmiön välinen riippuvuussuhde (esim. »jos kielessä esiintyy substantiivi demonstratiivin edellä, substantiivi esiintyy tässä kielessä myös relatiivilauseen edellä»). Suurin vaikutus implikationaalisen universaalien käsitteellä on ollut sanajärjestyksen tutkimuksessa; toinen tärkeä ryhmä Greenbergin (1966) havaitsemien universaalien joukossa ovat taivutusta koskevat universaalit.

Universaaleihin liittyy läheisesti alkuaan fonologiassa kehitetty tuntomerkkisyiden käsite (luku 4). Tuntomerkkisyys (tai tunnusmerkkisyys, engl. *markedness*) koskee jonkin kieliopillisen luokan (esim. numeruksen tai persoonan) paradigmaattisten taivutusvarianttien välistä suhdetta, joka on jotenkin epäsymmetrinen tai epäsuhtainen ja asettaa näin paradigman jäsenet keskinäiseen hierarkiaan. Esim. numeruskategorian jäsenten hierarkia on tuntomerkittömästä tuntomerkkisimpään seuraava: yksikö < monikko < duaali < triaali. Klassinen tuntomerkkisyys oli kahden (ei useamman) arvon välinen absoluuttinen suhde, mutta nyttemmin tuntomerkkisyys käsitetään luonteeltaan suhteelliseksi ja skalaariseksi ilmiöksi. Luokan tuntomerkkisistä jäsentä ilmaistaan tyyppillisesti pitempää tai useampaa morfeemia käyttäen kuin tuntomerkittöntä varianttia. Tuntomerkittömällä jäsenellä on tyyppillisesti laajempi kieliopillinen distribuutio ja suurempi tekstifrekvenssi kuin tuntomerkkisellä.

Kieliopillinen hierarkia (luku 5) on jonkin kieliopillisen luokan arvojen muodostama asteikko ja siten yhteydessä tuntomerkkisyteen. Kieliopillinen hierarkia sisältää implikationaalisten universaalien ketjun. Tärkeimpiä kieliopillisiä hierarkioita ovat numerus, kieliopilliset suhteet¹ (subjekti < objekti < obliikvi), elollisuus (1. ja 2. persoonan pronominit < 3. persoonan pronomini < erisnimi < tarkoitteeltaan inhimillinen substantiivi < tarkoitteeltaan ei-inhimillinen substantiivi < tarkoitteeltaan ei-inhimillinen substantiivi) ja määräisyys (definiittinen < referentiaalinen indefiniittinen < ei-referentiaalinen indefiniittinen). Tuntomerkkisyiden tapaan hierarkiatkaan eivät ole perusluonteeltaan jyrkkärajaisia ilmiöitä vaan jatkumoit.

¹ Näiden ilmaisukeinoina ovat seuraavat morfosyntaktiset strategiat: sanajärjestys, sijanmerkintä ja indeksaatio/kongruenssi.

Luku 6 käsittelee kieliopillisten luokien prototyypillisyyttä. Ihmisen kategoriointiperiaatteista seuraa, että kieliopillisilla luokilla on sumeat rajat. Prototyypiset luokat koostuvat erilaisten kieliopillisten hierarkioiden kimpusta, mikä tekee luokaisuudesta asteilmiön. Esim. definiittisyyteen kytkeytyvät saumatta persoonan, NP-tyypin ja elollisuuden hierarkiat (s. 127). Myös esim. transitiivisuuden käsittelyyn prototyypianalyysi soveltuu hyvin (ks. Hopper ja Thompson 1980). Kieliopillisen luokan prototyypiselle eli ydinjäsenelle on ominaista mm. suuri tekstuaalinen frekvenssi sekä nollamerkintä. Luokan prototyypisiä jäseniä myös käsitellään kielissä yhdenmukaisemmin kuin epäprototyypisiä.

Luvussa 7 tarkastellaan kielen rakenteen ulkoista motivaatiota sekä muodon ja funktion välisten suhteiden typologiaa. Tuntomerkkisyyden on yleensä siten ekonomisesti motivoituvaa, että käytössä yleisemmät kieliopilliset muodot ovat fonologisesti lyhyempiä kuin harvinaisemmat. Myös funktionaalinen keskeisyys voi olla peruste jonkin kieliopillisen arvon ensisijaisuudelle sen paradigmaattisiin vaihtoehtoihin nähden. Kielen rakenteen toisentyypistä ulkoista motivaatiota edustaa ikonisuus: se, että lingvistinen rakenne noudattelee kokemuksen rakennetta, ts. todellista maailmaa ja sitä kuvaa, jonka puhuja luo maailmasta. Ikonisuuden alalajeiksi Croft erottaa Haimania (1985) seuraillen isomorfian (kielen rakenteen ja kuvattavan rakenteen osien vastaavuus) ja ikonisen motivaation (osien keskinäisten suhteiden vastaavuus esim. siten, että lingvististen elementtien etäisyys toisistaan lauseessa kuvaa niiden konseptuaalistenkin etäisyyttä). Lisäksi kielenilmiöillä voi olla kommunikatiivinen motivaatio. Motivaatioiden keskinäinen kilpailu tuottaa kielten lingvistisen rakenteen välisiä eroja. Niiden vertailu on kieli-typologian yksi tehtävä.

Luvussa 8 typologian käsittely laajenee diakroniaan ja huomio kohdistetaan kielen dynaamiseen muutosprosessiin. Kielen muuttuminen katsotaan vähittäiseksi ilmiöksi eikä toisiaan seuraavien staattisten tilojen sarjaksi. Jonkin ilmiön synkronista typologista luokittelua vaikeuttava monimuotoisuus ja variaatio kääntyykin näin diakronisten universaalien havainnoinnissa eduksi. Kielen kehityksen tärkeä piirre on muutosprosessin suuntaisuus. Keskeinen yksisuuntaisten muutosten laji on kieliopillistuminen, jolla tarkoitetaan itsenäisten leksikaalisten yksiköiden kehittymistä kieliopillisiksi morfeemeiksi. Tässä kehityksessä toisiinsa kietoutuu morfosyntaktinen, fonologinen ja funktionaalinen (semanttinen/pragmaattinen) muuttuminen: jos leksikaalinen yksikkö läpikäy tietynlaisen morfosyntaktisen muutoksen, tämä implikoi vastaavia funktionaalisia ja fonologisia muutoksia (s. 230). Kieliopillistumisesta on Croftin teoksen jälkeen ilmestynyt useitakin yleisesityksiä (esim. Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991, Hopper ja Traugott 1993), mutta Croftilla on tarjota hyödyllistä käsiteanalyysia.

Päätösluvussa vertaillaan funktionaalistypologista ja strukturalistis-generatiivista selitysmallia. Ylipäätään kirjassa on positiivista pyrkimystä rakentaa siltaa näiden kahden tutkimussuunnan välille. Croft erottaa tavoista lähestyä ihmiskieltä kolme yleistystasoa: havainnoinnin sekä sisäisen ja ulkoisen yleistyksen, joista viimeksi mainitussa tukeudutaan kielen rakenteen ulkopuolisiin seikkoihin; näitä kaikkia leikkaa diakroninen yleistys.

Typology and universals tarjoaa pätevän johdatuksen sellaiseen lingvistiikan suuntaukseen, joka uskoo empiirisen aineiston todistusvoimaan ja pyrkii ratkomaan kielen saloja kieltenvälisen vertailun keinoin. Croft korostaa kielenilmiöiden suhteellista luonnetta ja tarjoaa kuvausratkaisuksi

»dynaamista paradigmaa», jonka selitysvaivoima perustuu lingvistisen variaation erilajien sekä kielenulkoisten tekijöiden huomioonotolle.

*

Teos *Syntactic categories and grammatical relations* perustuu Croftin Stanfordin yliopistossa 1986 valmistuneeseen tohtorinväitöskirjaan. Kirjan pääkysymys on, miten kielten syntaktinen rakenne selittyy. Teoksen alkupuolella (luvuissa 2–3) käsitellään syntaktisten kategorioiden perusteita, jälkipuolella (luvuissa 4–6) lauseenjäsenten kieliopillisia suhteita ja sijanmerkintää sekä niiden semanttista ja pragmaattista pohjaa.

Luonnollisen kielen päätehtävä on Croftin mukaan informaation välittäminen. Kielen keskeinen informaatioyksikkö on lause (*clause*); lauseessa informaatiota kantavat sen konstituentit sekä niiden lineaarinen järjestys ja keskinäiset suhteet. Croftin mukaan lauseen konstituenteilla on »funktio» tai rooli, joka on luonteeltaan universaali ja jolla on kielenulkoinen perusta: tämä funktio on propositionaalinen puheakti, joka järjestää leksikaalisten perusvartaloiden (»juurten») denotoiman informaation kommunikaatioksi ja siten käsitteistää sen tietyllä tavalla (s. 51). Kyseiset pragmaattiset perusfunktiot ovat referenssi, predikaatio ja modifikaatio, joiden vastineina ovat semanttiset luokat olio (*object*), toiminta ja ominaisuus sekä syntaktiset luokat (sanaluokat) substantiivi, verbi ja adjektiivi. Tällaista sanaluokkien ja niiden ensisijaisten funktioiden välistä vastaavuussuhdetta tukee tyypologinen evidenssi. Toisaalta muutkin funktiot kuin sanaluokan perusteella ensisijaisesti odotettavat ovat sanoille mahdollisia: esim. predikaatiota tai modifikaatiota voi ilmaista substantiivillakin (esim. *motion* tai *whiteness*). Tällaisen »luonnottoman» korrelaation ilmaisuun

käytetään kuitenkin tyypillisesti morfologisesti kompleksisempää, rakenteellisesti tuntomerkkisempää sanaa tai ilmausta kuin »luonnollisen» korrelaation ilmaisuun (vrt. *move*, *white*). Samoin esim. modifikaatiokäytössä verbit tarvitsevat lisämorfeemin, esim. *the broken glass*, *the child who was sleeping* (vrt. *break*, *sleep*). Vaihtelee kieltäin ja puhujittain, miten semanttisen luokan ja pragmaattisen funktion epäodotuksenmukainen suhde konventionaalistetaan.

Tuntomerkkisyyden käsite perustuu siihen, että saman kieliopillisen kategorian paradigmaattisilla jäsenillä on asymmetrisiä lingvistisiä ominaisuuksia. Croftille tuntomerkkisyyden käsite on luonteeltaan vähemmän absoluuttinen kuin perinteinen tuntomerkkisyys, jonka alana on yksi kaksiarvoinen kieliopillinen parametri. Croftin syntaktisessa analyysissään soveltamaan tuntomerkkisyyteen sisältyy useampi arvoisuus ja hierarkkisuus: parametreinä ovat konstituenttien leksikaalinen semanttinen luokka ja pragmaattinen funktio, joilla kummallakin on kolme arvoa eikä kaksi. Greenbergiltä periytyvän käsityksen mukaisesti voidaan rakenteellisen tuntomerkkisyyden rinnalle erottaa behavioraalinen (mahdollisiin esiintymäympäristöihin perustuva) ja tekstuaalinen (frekvenssiin perustuva) tuntomerkkisyys. Croft pyrki osoittamaan, että kaikissa kielissä vallitsee sellaisia tuntomerkkisyysuhteita, jotka puhuvat universaalien syntaktisten substantiivi–verbi–adjektiivi–kolmijaon puolesta.

Luvussa 2 esitetään kielitypologian evidenssiä substantiivin, verbin ja adjektiivin universaalille määrittelylle. Luvussa 3 näille syntaktisille luokille etsitään ulkoista määritelmää käsitteistyksen sekä pragmaattisen ja diskurssifunktion perusteella. Tarkastelun perustana on ajatus, että kielellistä rakennetta ei säätele vain »objektiivinen» todellisuus vaan myös se tapa, jolla puhuja havaitsee ja käsitteistää kuvaaman-

sa tilanteet. Croft esittää pragmaattiset funktiot kattavan kognitiivisen mallin, joka kattaa samalla kertaa funktioon liittyvän entiteetin käsitteistyksen, kyseistä funktiota määrittävän puheaktin ja funktion kommunikatiivisen tarkoituksen (s. 100). Pragmaattisia funktioita vastaavat käsitteistykset ovat seuraavanlaiset: viittaaminen (*referring*) luo autonomisen entiteetin, substantiivin, joka sijoittaa tarkoitteensa johonkin luokkaan; modifikaatio, jota ilmaisee adjektiivi, tekee entiteetistä jonkin toisen entiteetin pysyvän mutta yksiulotteisen kuvauksen (ominaisuuden kuvauksen); predikaatio tarkastelee entiteettiä sekventiaalisesti ja tekee siitä jatkuvan asiointilan, jossa on mukana ainakin yksi osanottaja (s. 108). Tätä vastaten substantiivin valenssi on yleensä 0, verbin ja adjektiivin 1 tai enemmän.

Edellä kuvatun käsitteistysmekanismin Croft katsoo perustuvan universaaleihin funktionaalisiin (kommunikatiivisiin) ja kognitiivisiin (syynnäisiin) tekijöihin (s. 108). Hän käsittää referenssin, modifikaation ja predikaation puheakteiksi, joiden alana on koko propositio ja joiden käyttöä säätelevät ehdot ovat johdettavissa diskurssin rakenneperiaatteista, sen teema–reema-suhteista. Keskeistä on, avaako puheakti asianomaisen konstituentin sisältämälle informaatiolle »kognitiivisen tiedoston» (*cognitive file*), jonka olemassaolo mahdollistaa konstituentin jatkuvuuden ja pysyvyyden diskurssissa ja siten sen topiikkiuden/teemuuden. Tämä jatkuvuus on tyyppillistä substantiiveille; vastaavaa tiedostonluontia ei tapahdu verbien edustamassa predikaationaalissa puheaktissa. Kaikkiaan informaatio järjestyy lauseissa referenssi-predikaatio-pareiksi. Hopperin ja Thompsonin (1980) mukaan prototyyppinen substantiivi edustaa uutta referenttiä, verbi taas on väittämä jostain jo mainitusta referentistä. Adjektiivien edustama modifikaatio puo-

lestaan tuo lisäpiirteitä substantiiviin. Croftin mukaan adjektiivit ovat sekundaari ja tuntomerkinen luokka substantiiveihin ja verbeihin nähden. Tähän viittaa mm. se, että joissain kielissä adjektiivit ovat hyvin pieni, sulkeinen luokka, kun taas substantiivit ja verbit ovat ihmiskielessä aina avoimia luokkia. Lisäksi sanaluokissa on erilaisia »välikategorioita». Numeraalit ja kvanttorit sijoittuvat adjektiivin ja substantiivin välimaastoon. Pronominit taas ovat tavallaan »substantiivimaisempia» kuin substantiivit itse, koska ne ovat puhtaasti viittaavia ilmauksia. Muita välikategorioita ovat esim. ainesanat, apuverbit ja adpositiot.

Luvuissa 4–6 keskitytään verbin argumentteihin (subjektiin, objektiin ja »obliikveihin») ja niiden motivaatioon. Croft katsoo, että lauseen nominaalijäsenten suhteet perustuvat kuvattavan toiminnan osanottajien kausaalisiin suhteisiin. Subjektin ja objektin valintaa säätelevinä muuttujina ovat verbi (sen leksikaalinen merkitys), lauseen rakennetyyppi (aktiivi/passiivi) sekä pragmaattisena ehtona topikaalisuus. Aktiivissa subjektiksi tulee ensisijaisesti topikaalisen lauseenjäsen. Tämän NP:n kognitiivinen tiedosto on lauseen aktiivisin ja sen tekstuaalinen jatkuvuus (ns. *topic continuity*) suurin. Konseptuaaliselta kannalta subjektin ja objektin valinnassa on kyse siitä, millainen näkökulma kuvattavaan näkymään (kielenulkoiseen tilanteeseen) otetaan.

Croft sitoo subjektin ja objektin sekä verbin ja sen argumenttien välisten temaattisten roolien määritelmät verbin semantiikkaan. Keinona pureutua verbien (ja sitä kautta lauseiden) semantiikkaan Croftilla on niiden kausaalisen rakenteen analyysi. Lähestymistapa nojaa Talmyyn (esim. 1976). Tälle kausaatio on tapahtumien välinen suhde, jonka tyyppiluokittelu perustuu tilanteessa osallisten entiteettien asemaan ja muutoksiin: ajatellaan, että olio

▷

vaikuttaa toiseen tai tulee kausaaliseen suhteeseen toisen olion kanssa. Tarkastelun perusyksikkönä on tapahtuma (*event*), jonka kielellinen vastine on verbi. Tapahtumien kausaalis-aspektuaalisia perustyyppejä ovat kausatiivi (esim. *The rock broke the window*), inkoatiivi (*The window broke*) ja statiivi (*The window is broken*). Toisiinsa yhteydessä olevilla tapahtumilla on samoja osallistujia, ja tätä kautta tapahtumat kytkeytyvät toisiinsa (esim. pallon yhtäaikainen pyöriminen ja kuumeneminen tai hölkkääjän juokseminen ja hikoilu). Tapahtumien ja niiden osanottajien kausaalisuhteet heijastuvat (käsitteistyksen kautta) lauserakenteeseen melko suoraan: verbiyksikkö koodaa sitä, minkä ihmiset havaitsevat ja käsittävät tapahtumayksiköksi. Jos tapahtuma käsitteistetään kaksiosanottajaiseksi ja sellaiseksi, että toinen osanottaja välittää »voimaa» toiseen, kyse on transitiivisesta toiminnasta (*action*). Tällaisen atomisen tapahtuman kaksi osanottajaa järjestyvät lauseessa voiman transmission suuntaisesti. Jos tapahtuma taas käsitteistetään yksiosanottajaiseksi vaikkakin jotenkin kytköiseksi toiseen tapahtumaan, on kyse intransitiivisesta toiminnasta (*activity*). Kaikkiaan verbit (argumentteineen) ovat siis käsitteistyksen tulosta ja siten myös suurta yksinkertaistusta siitä kausaalirakenteiden moninaisuudesta, jota maailmassa ilmenee.

Talmy erottaa neljä kausaation lajia: fyysisen, volitionaalisen, affektiivisen ja induusiivisen, jotka erottuvat toisistaan initiaattorin (toiminnan »aiheuttajan») ja päätepisteen (*endpoint*) fyysisyyden vs. mentaalisuuden perusteella (s. 166). Näistä tuntomerkitsemäksi Croft katsoo volitionaalisen kausaation, jossa initiaattori on mentaalinen ja päätepiste fyysinen olio (esim. *Jussi rikkoi vaasin* [tahallaan]), tuntomerkkimmäksi taas affektiivisen kausaation, jossa initiaattori on fyysinen olio (rooliltaan

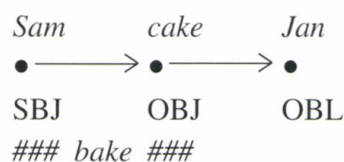
kokija), mutta päätepiste mentaalinen (esim. emootiota, kognitiota tai aistihavaintoa ilmaisevat verbit); tyyppin tuntomerkkisyys ilmenee Croftin mukaan mentaaliverbien sijanmerkinnän suurena typologisena variaationa (s. 168–169). Prototyypista transitiivista tapahtumaa edustaa sellainen volitionaalinen kausaatio, jossa initiaattori tulee fyysiseen kontaktiin päätepisteen kanssa ja siirtää voimaa päätepisteeseen aiheuttaen tässä myös mahdollisesti tilanmuutoksen. Tapahtumatyyppin prototyypisyydestä kertoo se, että sen ilmaisemisessa ei ole tyypologista variaatiota (s. 212).

Croftin kausaalirakenteen analyysin tavoitteena on luoda semanttinen kehys, jossa voi määritellä temaattiset roolit. Hänen erottamiaan »suoria» temaattisia rooleja (joiden edustajista yleensä tulee lauseessa subjekti ja objekti) ovat agentti, patientti, kokija ja stimulus, »epäsuoria» (joista tulee obliikvi) komitatiivi, instrumentti, tapa, keino, benefaktiivi, syy, passiivinen agentti, tulos ja tarkoitus. Subjektin ja objektin roolit määräytyvät paljolti kausaatiotyyppistä (joka puolestaan on kiinteässä yhteydessä verbisemantiikkaan), obliikviroolit puolestaan niiden edustajan asemasta kausaaliketjussa suhteessa subjektin ja objektin edustajiin (s. 181). Ylipäätään subjektin ja objektin valintaa säätelevät pragmaattiset ja konseptuaaliset tekijät ja viime kädessä kielen leksikon tarjoamat verbaaliset kausaaliainekset ja kieliopin tarjoamat eri pääluokkien muodot.

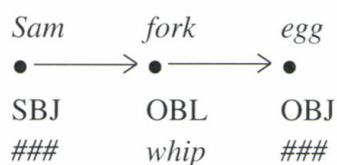
Luvussa 5 tarkastellaan roolien ja kausaalirakenteen suhdetta (pinta)sijanmerkintään. Croftin esittämässä mallissa, joka perustuu ns. kausaalisen järjestyksen hypoteesiin, temaattiset roolit ja niitä vastaavat sijanmerkitsimet määräytyvät subjektin ja objektin asemasta kausaaliketjussa. Kieliopillisten suhteiden hierarkia subjekti < objekti < obliikvi_{subsequent} vastaa osallistumisjärjestystä kausaaliketjussa. Verbin kuva-

man tapahtuman osanottajien kausaaliselä järjestyksellä on yleensä vastaavuussuhde verbin argumenttien suhteellisen topikaalisuuden kanssa. Tästä subjektin ja objektin suhteen säännönmukaisuudesta voitoin poiketa pääluokkaan tai verbinjohtoon turvautumalla; aktiivia käytetään, kun agentti on patienttia topikaalisempi, passiivia, kun patientti on agenttia topikaalisempi, jolloin vähemmän topikaalinen lauseenjäsen nousee subjektiksi. Johtamisen tai pääluokanvaihdon mahdollisuus riippuu kuitenkin aina lopulta asianomaisen verbin semantiikasta, ts. siitä, salliiko se itselleen muunkinroolisen subjektin kuin odotuksenmukaisimman mahdollisen.

Obliikvisijaisten lauseenjäsenten teemaattiset roolit voidaan jakaa »jälkeisiin» (*subsequent*) ja »edeltäviin» (*antecedent*). Englannissa esim. benefaktiivinroolinen lauseenjäsen (*Sam baked a cake for Jan*) sijoittuu lauseessa objektin jälkeen, ja tämä vastaa kausaaliketjunkin järjestystä (s. 185):

Kyseessä on »jälkeinen» rooli. Sen sijaan esim. instrumentinroolisen lauseenjäsenen vastine sijoittuu kausaaliketjussa objektin vastineen edelle, vaikka lauseessa instrumenttilauseke sijoittuu objektin perään (*Sam whipped the eggs with a fork*; mp.):

Kyse on »edeltävästä» obliikvista, jota siis luonnehtii se, että NP ei asetu kausaaliketjuun sille kohtaa, mihin kieliopillinen hierarkia implikoisi.

Verbien kattaman kausaalirakenteen alaa voidaan siis muuttaa johtamalla tai

pääluokkaa vaihtamalla. Kausatiivinen derivaatio laajentaa verbin kuvausalaa siten, että alkuperäisen verbin kausaaliketju edeltävästä initiaattorista tulee lauseen subjekti. Passiivistus puolestaan tarjoaa argumenteille keinon järjestyä odotuksenmukaisesta poikkeavasti: subjektiksi tulee initiaattorin sijaan päätepiste. Kausaalirakenteen ja toisaalta kielen argumenttien lineaarinen järjestys eivät tässä tapauksessa vastaa toisiaan. »Syrjäytetty» initiaattori ei yleensä voi reaalistua passiivirakenteissa suorana objektina, vaan sen sijaan obliikvina (agenttilausekkeena). Edelleen voidaan tehdä jako prosessuaalisiin ja statiivisiin passiiveihin (esim. *The door was unlocked (by John) — The door is unlocked*).

Kausaaliketjun jäsenille on tyypillistä erotettavuus toisistaan. Poikkeustapauksia tässä suhteessa ovat mm. intransitiivi-, refleksiivi-, mediaali- ja resiprookkiverbit. Niiden ilmaisutavat myös vaihtelevat kieltäin suuresti. Typologinen variaatio on ylipäättään merkki ilmiön epäprototyypisyydestä, typologinen invarianssi taas prototyypisyydestä.

Tärkeimpiä ei-kausaalaisia suhteita ovat spatiaaliset ja possessiiviset suhteet. Myös mentaaliset tilat ovat ei-kausaalaisia suhteita: niillä ei ole ensisijaista kausaalista suuntaisuutta, ja niitä kuvaavien ilmaustyyppien subjektin ja objektin valinnassa on suurta kieltenvälistä ja kielensisäistä variaatiota.

Syntactic categories and grammatical relations tarjoaa varteenotettavan selitysmallin sille, miten kielellinen informaatio jäsentyy lauseissa. Croftin kehittänyt teoria vaatii kuitenkin vielä yksityiskohtaisempaa testausta erilaisiin kieliin, jotta sen yleisestä kuvausvoimasta voidaan vakuutua. ■

VESA KOIVISTO
Suomen kielen laitos,
PL 3 (Fabianinkatu 33),

▷

LÄHTEET

- GREENBERG, JOSEPH H. 1966: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of language* s. 73–113. Second edition. MIT Press, Cambridge, Mass.
- HAIMAN, JOHN 1985: *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge Studies in Linguistics 44. Cambridge University Press, Cambridge.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991: *Grammaticalization. A conceptual framework*. The University of Chicago Press, Chicago.
- HOPPER, PAUL J. – THOMPSON, SANDRA A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. – *Language* 56 s. 251–299.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1993: *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.

VARIAATIONANALYYSIN TEORIAA

J. K. Chambers *Sociolinguistic theory. Linguistic variation and its social significance*. Blackwell, Oxford 1995. 284 s. ISBN 0-631-18326-4.

J K. Chambersin ja Peter Trudgillin *Dialectology* (1980) on kulunut monen dialektologin ja sosiolingvistin käsissä. Teoksessa pyritään yhdistämään perinteinen murteentutkimus ja 1960-luvulla syntynyt labovilainen sosiolingvistiikka. Kun nyt toinen *Dialectology*-kirjan tekijöistä, J. K. Chambers, 15 vuotta myöhemmin julkaisee merkittävän perusteoksen, painopiste on selvästi siirtynyt. Dialektologinen aspekti on väistynyt sosiolingvistisen, vieläpä hyvin sosiologisen sosiolingvistiikan tieltä. Variaatiota selitetään yksinomaan sosiaalisten taustamuuttujien avulla, muutosten lingvistisiä ehtoja ei tarkastella.

Chambers määrittelee esipuheessa teoksensa teemaksi lingvististen ja sosiaalisten muuttujien korrelaatioiden tarkastelemisen.

Hän toteaa samassa yhteydessä, että aiemmat sosiolingvistiikan yleisteokset (esim. Fasold 1990, Holmes 1992) ovat uhranneet variaation tarkastelulle vain yhden luvun. Chambersin mielestä variaation tutkimuksessa on kuitenkin saavutettu monia kiintoisia tuloksia, joten on aika kirjoittaa ensimmäinen laaja ja kriittinen synteesi. Johdannossa käy ilmi, että Chambers käyttää sanaa sosiolingvistiikka variaation tutkimuksen synonyymina. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi sellaiset seikat kuin puhuttelumuodon valinta ja koodinvaihto on rajattu tarkastelun ulkopuolelle. Lingvistisen variaation sosiaalista merkitystä tarkastellaan etupäässä korrelaatioiden avulla. Kyseessä siis on nimenomaan kvantitatiivisen sosiolingvistiikan teoria.